

INGVAR SVANBERG & JOHNNY STRAND

Giovanni Pietro Olinas beskrivning av kanariefågeln av år 1622

Kanariefågeln äldre historia är bara fragmentariskt känd. William Turner (1510–1568) nämner år 1544 kanariefåglar; Konrad Gessner framhåller i *Historia Animalium* (1555) att kanariefågeln såldes överallt och uppskattades för sin sång; Cesare Manzini, som skrev den första boken om burfågelskötsel 1575, berör den i korthet;¹ och Ulisse Aldrovandi 1599 har en del intressanta detaljer rörande import av kanariefåglar. Vi kan också nämna en avbildning av Marcus zum Lamm från omkring 1580.²

Italienaren Giovanni Pietro Olinas (1587–1645) i ornitologikretsar välkända bok *Uccelliera: overo discorso della natura e proprietà di diversi uccelli* behandlar främst jaktbara fåglar, fågelfångst och sångfåglar i bur, och utkom i sin första upplaga 1622, samt i en utvidgad och förbättrad edition 1684.³ Olinas bok uppskattas av alla kulturhistoriskt orienterade fågel- och jaktintresserade inte minst för de vackra illustrationerna, 64 till antalet. Gravyrerna är framställda av Antonio Tempesta (1555–1630) och Francesco Villamena (1566–1624). Men även texten förtjänar att uppmärksammas, och för den som intresserar sig för sällskapsdjurens historia är förstås den utförliga redogörelsen om kanariefågeln, eller som han kallar den *Passer Canarius* 'Sparven från Kanaria', särskilt spännande.

Vi får en inblick i sydeuropéernas kunskaper om den lilla sångfågeln som redan i början av 1400-talet började komma med sjöfarare till Medelhavsområdet. Kanariefågeln blev snabbt uppskattad för sin sång och redan mot slutet av 1500-talet uppvisar den domesticeringstendenser genom de färgmutationer som hade börjat framträda.

Olinas bok tillhör naturligtvis ornitologihistoriens klassiker och finns representerad även i svenska samlingar (bland annat på Kungliga biblioteket i Stockholm). Det skall emellertid redan här skjutas in en brasklapp. Olinas bok är det arbete man refererar till, och så sent som år 2000 utgavs en kommenterad utgåva i Italien, men i själva verket har han hämtat data

Kanariefågel. Ur Giovanni Pietro Olina, *Uccelliera* (1622).

från en mindre känd föregångare, nämligen Antonio Valli Da Todi, vars *Il Canto degl' Augelli, opera nella quale, tra le altre cose, esplicita la relazione tra territorio e canto* utkommit redan 1601, med träsnitt gjorda efter teckningar av Antonio Tempesta och Giovanni Maggi (1566–1620). Den boken är betydligt mer sällsynt. Plagiat, utan angivande av källa, tillhörde närmast en litterär kutym i fackbokkretsar långt in på 1800-talet.⁴

Nu var det emellertid inte Olina som var skyldig i detta fall, utan snarare hans uppdragsgivare Cassiano dal Pozzo, skriver Tim Birkhead. Pozzo var en hängiven avikulturalist och det var han som gav Olina i uppdrag att framställa en definitiv bok i fågelhållning för Accademia dei Lincei ('Lodjursblickens akademi', eller bättre De skarpögdas akademi). Antonio Valli Da Todis bok utkom bara i en mycket liten upplaga och var snart bortglömd.

Vild kanariefågel på Gran Canaria. Foto: Juan Emilio, 2012.

Kardinal Del Monte, Cassianos uppdragsgivare, hade emellertid tillgång till ett eget exemplar som han också uppskattade. Cassiano och Olina insåg att Vallis bok (som bara var på 35 sidor) därför kunde utgöra grunden för ett mer omfattande verk. Den åldrade illustratören Antonio Tempesta fick i uppdrag att förbättra originalillustrationerna och tillföra nya illustrationer. Den 15 augusti 1622 presenterades Olinas bok inför de skarpögda ledamöterna och en baktanke från Cassiano var att han därmed skulle bli invald i akademien. Faktum är att Cassiano skrivit åtskilligt av texten, men avstod från att framhäva sig som medförfattare. Boken är emellertid dedicerad till honom. Olinas bok blev en omedelbar succé och även Cassiano belönades genom att tas upp i akademien.⁵

I Olinas bok finner vi den första någorlunda realistiska illustrationen av en kanariefågel (en äldre finns i Aldrovandis bok), en bild som senare användes av Johannes Jonstonus och Francis Willughby. Avbildningar av kanariefåglar i äldre tid är få. Vi finner dem på några enstaka målningar.⁶ Eftersom kanariefågeln äldre historia är så pass lite känd kan det därför vara av intresse för alla fågelintresserade att i översättning få ta del av Olinas redogörelse för arten från 1622. Vi återger därför här den från italienska översatta texten in extenso, medan kommentarer till textinnehåll och översättning återfinns i noterna.

GIOVANNI PIETRO OLINA

Om Kanariefågeln eller Sparven från Kanaria

Kanariefågeln eller Sparven från Kanaria, på latin *Avis Canaria* eller *Passer Canarius*, var obekant under antiken, varför det finns ringa eller ingen kunskap härifrån. Därför skall vi presentera det som vi hämtat från praktisk erfarenhet och från läsning av moderna författare, som skrivit härom.⁷

Denna fågel hämtas till olika platser i Europa med fartyg från Kanarieöarna, även kallade de Lyckliga öarna på grund av det behagliga klimatet, som råder där.⁸ Fågeln liknar i allt en gulhämpling och en grönsiska, men är något större än båda och inte så mörk på huvudet som grönsiskan.⁹ Den skiljer sig också från gulhämplingen, då kanariefågeln har hela bröstet i en färg, det vill säga blekgrön med en lätt dragning åt gult; gulhämplingen har visserligen grönaktigt bröst men med mera gult i, och från sidorna, där vingarna slutar, är bröstet prickigt av mörka fläckar, liksom små droppar av mörkt brungrå färg, av rå umbra, som målarna säger; den är fläckig på samma sätt runt ögonen eller, som vi säger, kinderna. Kanariefågeln har inte heller så runt huvud och så liten näbb som gulhämplingen, vilken också är överlägsen vad gäller stjärtfjädrarnas längd. Den har smutsvit näbb, något vitare vid spetsen.

Hanen, som uppskattas för sin sång, skiljer sig från honan därigenom, att den kring bröstet, hakan och hjässan är gulare än honan, som är grönare. Bland hanarna är de bästa de, som har mera stjärt och mindre kropp. Det är nämligen sedan länge en erfarenhet, att ju sällskapligare de är, desto större benägenhet har de att sjunga; det är ofta så, att med större kropp har de för vana att vända sig runt i buren och vrida på huvudet, som sparvar från öarna La Palma och Hierro, som inte duger till att sjunga.¹⁰

Det finns fortfarande kanariefåglar hos oss, som är ättlingar till äkta. En stor mängd av dessa fraktades på ett fartyg från Kanarieöarna till Livorno. Då detta förläste nära Elba, och buren krossades vid katastrofen, räddade de sig undan till denna ö, som var närmaste land i sikte för dem. Hit tog de sin tillflykt, fortplantade sig och tillväxte i antal, så att de nu ses även på andra håll.¹¹ I och med olikheten i miljön har de emellertid ändrat sitt utseende något och blivit dessa bastarder med svarta fötter och betydligt gulare på hakan än den genuina kanariefågeln; vad beträffar storleken är de som en grönsiska.¹²

Dess föda är kolvhirs, hampfrö, kanariegräs eller hirs, men det senare bör man ge dem i måttliga mängder.¹³ Det äkta kanariegräset är det som med samma fåglar hämtas just från Kanarieöarna; det är fröet från *Phalaris*, och det är deras egentliga föda, av vilken det också kommer god sådan från Sicilien till Genua. Somliga har med gott resultat dristat sig att ge dem vallmofrön.¹⁴

För att locka dem och göra dem mer sångvilliga brukar man ibland fresta dem med smulor av socker och rörsocker, vilket ju är röret, av vilket man gör samma socker, fint krossat, varvid man ovanpå buren lägger gräset våtarv, på latin *Auricula muris* eller *Morsus gallinae*, ett gräs uppskattat av alla småfåglar, som sjunger.¹⁵

Det är vanligt, att de får någon knöl på huvudet, i vilket fall man bör vårda den och smörja med smör eller gammalt hönsister, tills den mognar. Då öppnar man

den med spetsen på en sax, rengör den från var och bara genom att smörja den gör man, så att såret läks; eller också lider de av fågelöss.¹⁶ Detta botas genom att försiktigt bespruta dem med starkt vin, när det inte är för kallt och sedan sätta ut dem i solen eller på en varm plats.

Den lever från tio till femton år, alltefter den vård och omsorg den får.

Det är som vi sett både läsefrukter och enligt Olinas upplysning egna erfarenheter av kanariefågeln som presenteras för läsaren. Det var alltjämt vildfångade fåglar det handlade om. Någon häckning nämns överhuvudtaget inte, även om den sannolikt redan fortplantade sig i fångenskap. Olina beskriver därför vildformen som bara har lite gult i fjäderdräkten. Gulhämplingen är i jämförelse ”gulare” i färgen än den vilda kanariefågeln, även om kanariehanen har något mer gula inslag än honan. Att jämföra kanariefågeln med gulhämpling och grönsiska föll sig naturligt eftersom de båda senare arterna var vanliga sångfåglar i bur vid denna tid.¹⁷

Intressant är att Olina skiljer på kanariefåglar av olika ursprung. Uppgiften är säkert hämtad ur äldre källa (Aldrovandi), men kan tyda på att det en gång i tiden fanns skilda typer av vilda kanariefåglar och att de som kom från Gran Canaria var mer lämpade som sällskapsfåglar. Uppgiften att kanariefågeln vid god vård uppnådde så hög ålder som tio till femton år styrks av senare erfarenheter, men talar också för att man drog omsorg om sina skyddslingar.

Noter

Ingvar Svanberg svarar för text och kommentarer, medan Johnny Strand översatt Olinas text från italienskan.

¹ Cesare Manzini, *Ammaestramenti per allevare, pascere, e curare gli uccelli* (Milano 1575, senare upplagor Brescia 1607, Bologna 1626 och Milano 1645) och senare upplagor. I 1607 års upplaga behandlas kanariefågeln i kapitel 13.

² T. R. Birkhead, K. Schulze-Hagen & R. Kinzelbach, ”Domestication of the canary, *Serinus canaria*: the change from green to yellow”, *Archives of Natural History* 31 (2004), 50–56. Om kanariefågeln historia fram till idag, se Ingvar Svanberg, ”Kanariefågeln svenska historia. Ett förbisett 400-årsjubileum”, *SLÅ* 2011, 71–116. För en populär översikt, Ingvar Svanberg (red.), *Mästersångare i fjäderskerud. Människor och kanariefåglar under 600 år* (Uppsala, 2012).

³ Giovanni Pietro Olina, *Uccelliera ovvero discorso della natura, e proprietà di diversi uccelli, e in particolare di que' che cantano, con il modo di prendergli, conoscerli, allevargli* (Roma, 1622) tryckt hos Andrea Fei. Den förbättrade andraupplagan trycktes hos Presso M. Angelo de Rossi i Rom 1684. Det kan nämnas att Olinas bok finns tillgänglig också i en fransk översättning, *Les amusemens innocens: contenant le traité des Oiseaux de Volière, ou le parfait Oiseleur* (Paris, 1772).

⁴ Tim Birkhead, *The Wisdom of Birds. An Illustrated History of Ornithology* (London, 2011), 224. En recension av 2000 års kommenterade upplaga av Olinas bok återfinns i *Lychmos* 2002, 310 f.

⁵ Tim Birkhead, *The Red Canary. The Story of the First Genetically Engineered Animal* (London, 2004), 85 f.

⁶ Birkhead, Schulze-Hagen & Kinzelbach 2004.

Ulisse Aldrovandis mindre realistiska avbildning återfinns i *Ornithologiae, hoc est de avibus historia libri XII* (Bologna, 1599), 815.

⁷ *Passer canarius* (som Olina hämtat från Aldrovandi) och *Passer canariensis* för kanariefågel användes av åtskilliga författare under 1600-talet, se synonymlistorna i Carl Linnaeus, *Systema naturae* I (Stockholm, 1758), 181, och Mathurin-Jacques Brisson, *Ornithologie, ou Méthode contenant la division des oiseaux* III (Paris, 1760), 184.

⁸ Johan Risingh nämner i sin dagbok 1654 att bland andra exportvaror från Kanarieöarna finns ”ock de sjungande Canarie foglar”. Johan Clason Risingh, *The Rise and Fall of New Sweden. Governor Johan Risingh's Journal, in its Historical Context* (Uppsala, 1988), 140. Benämningen Lyckliga öarna återfinns redan under antiken som ett namn på de öar i Atlanten där de saligas andar skulle ha sin hemvist. Lyckliga öarna identifierades sedermera med Kanarieöarna och benämningen *Islas Fortunadas* har i spanskan levt kvar in i våra dagar.

⁹ Olina använder benämningen *verzellino* för gulhämpling (*Serinus serinus*) och *lecora* för grönsiska (*Carduelis spinus*), båda populära sångfåglar i bur vid denna tid.

¹⁰ Aldrovandi åtskiljer två olika slags kanariefåglar som infördes som biprodukt i samband med import av socker från Kanarieöarna. De bästa fåglarna kom från Gran Canaria och var småvuxna med lång stjärt och hade vacker sång. Det andra slaget kom från öarna La Palma och Hierro och var större, med kortare stjärt och med mindre vacker sång, Ulisse Aldrovandi, 1599, 814. Olina benämner ön Hierro Verde, ett namn som fortfarande återfinns i huvudstadsens Valverde.

¹¹ Den i litteraturen spridda vandringsägnen om förrymda kanariefåglar på ön Elba återges ännu om än med en viss reservation i exempelvis Curt af Enehjelm, *Kanariefågeln* (Lund, 1955), 13. Historien, som första gången återges hos Antonia Valli da Todi, *Il Canto degl'Augelli* (Roma, 1601), diskuteras i detalj i Fausto Barbagli & Carlo Violani, ”Canaries in Tuscany”, *Bolletino del Museo Regionale di Scienze Naturali di Torino* 15 (1997), 25–33.

¹² Här avses inte alls någon hybrid utan det är i stället frågan om en förväxling med den in-

sulära korsikanska siskan, *Carduelis corsicanus*, som finns på Sardinien, Korsika, Elba, Capraia och Gorgona. Barbagli & Violani 1997.

¹³ *Panico* avser kolvhirs (*Setaria italica*), *canapuccia* avser hampa (*Cannabis sativa*), *scagliola* är kanariegräs (*Phalaris canariensis*) och *miglio* är vanlig hirs (*Panicum miliaceum*).

¹⁴ William Turner skriver i sin *A New Herball* (London, 1551) rörande kanariegräset med vilket fågeln utfodrades ”for they that brought Canary birds out of Spain brought of the seed of *Phalaris* also to feed them with”; här citerat efter utgåvan *A New Herball II* (Cambridge, 1995), 497.

¹⁵ Att utfodra kanariefåglar med socker rekommenderas ännu i handboks litteraturen på 1800-talet, se Ingvar Svanberg, ”Kammarsångare och rolighetsministrar”, i Jakob Christenson (red.), *Signums svenska kulturhistoria 7, Det moderna genombrottet* (Stockholm, 2008), 338. I texten används den italienska benämningen *pizza gallina* (’hönspizza’) vilket avser våtarv (*Stellaria media*), som in i vår tid varit populärt som grönfoder till kanariefåglar och andra sällskapsfåglar. Även höns uppskattar denna ört, något som många av dess folkliga benämningar över hela Europa bär vittnesmål om. Senmedeltida och tidigmoderna benämningar, exempelvis hos Leonard Fuchs *De historia stirpium* (1542) och Jacob Theodor Tabernaemontanus *New Kreuterbuch* (1588), var *Auricula muris* ’musöron’ och *Morsus gallinae* ’det hönsen äter’. Tabernaemontanus anger att den på tyska kallas *Hünerbiss*, *Vogelkraut* och *Gänskraut* ”dieweil es den Hünern und Vögeln ein angenähme Speiss ist”, jfr A. G. Nathorst, ”Svenska växtnamn, 3”, *Arkiv för botanik* 2:1 (1903), 130 f.

¹⁶ *Pidocchi pollini* ’hönsloppor’ översätts numera vanligen fjäderlös eller fågellös. Om här avses fågellös, fågelkvalster eller fågelloppor är naturligtvis omöjligt att avgöra, men sällskapsfåglar drabbas ofta av fågelkvalster.

¹⁷ Birkhead 2004, 88; Ragnar K. Kinzelbach, ”The Distribution of the Serin (*Serinus serinus* L., 1766) in the 16th Century”, *Journal of Ornithology* 145 (2004), 177–187.

Summary:

**Giovanni Pietro Olina's Description of the Canary Bird
from 1622**

By Ingvar Svanberg & Johnny Strand

Although based on an earlier text the Italian author Giovanni Pietro Olina's (1587–1645) book on bird hunting and captive songbirds published in 1622 is a minor classic within ornithology. Its descriptions of the canary bird are essential reading for anyone interested in the history of aviculture. The book includes an excellent realistic illustration of the species. This text introduces Olina's book and includes his description of the canary bird translated from Italian into Swedish.

Författarens adress:

Ingvar Svanberg, Uppsala Centre for Russian and Eurasian Studies, Uppsala University, Box 514, 751 20 Uppsala. E-mail: ingvar.svanberg@ucrs.uu.se; Johnny Strand, Mellby 212, 454 94 Brastad. E-mail: strand.johnny@telia.com.